

قلعه جمهور «در بند» جایگاه بابک خرم‌دین

کامبخش فرد

در تابستان سال جاری هیئتی از اداره کل باستانشناسی و فرهنگ عامه ریاست کامبخش فرد و با عضویت جعفر رهنمون و دو نفر دانشجو یان داشکده هنرهای زیبا آقایان: مسرور و لطفی زاده بعنوان نقشه بردار در حوزه شهرستان مشکین شهر و اهر بکار بررسی و تحقیقات باستانشناسی پرداختند.

ضمن بررسی و حفاری در نزدیکی مشکین شهر کتیبه‌ای بخط پهلوی در ۲۰ سطر کشف گردید. این کتیبه در کنار رودخانه خیابو در سینه سنگی عظیم نقر شده است.

یک بنای قبل از هخامنشی در دامنه شمالی سبلان بین قراه (انار-کویج - قوزلو) مورد بررسی و تحقیق قرار گرفت. بنای مزبور از مصالح سنگهائی تراشیده بوزن یک تا دو تن و بدون ملاط ساختمان شده و صفحه‌ای نیمه تمام و بسیار عظیم را نشان میدهد. ضمن بررسی و حفاری در شمال اهر دژ بابک خرم‌دین قهرمان ملی ایران در قرون دوم و سوم هجری کشف گردید که گزارش مجمل آن از نظر موقعیت محلی و کیفیت ظاهری بنا و شمه‌ای از کار حفاری در زیر آمده است. گزارش جامع آن در آینده بسیار نزدیک منتشر خواهد شد.

و با رنج فراوان پس از ۳ ساعت کوه پیمائی و با کوفتگی حاصل از سواری، اسب و آستر خود را بیای باروهای استوار این دره میکشاند، هنگامیکه عظمت بنا را با دو چشم می‌نگرد و از فراز آن ستیخ، دره‌ها و کوهها و قراء و قصبات را بس حقیر می‌بیند، از رنجی که برده پشیمان نمیشود.

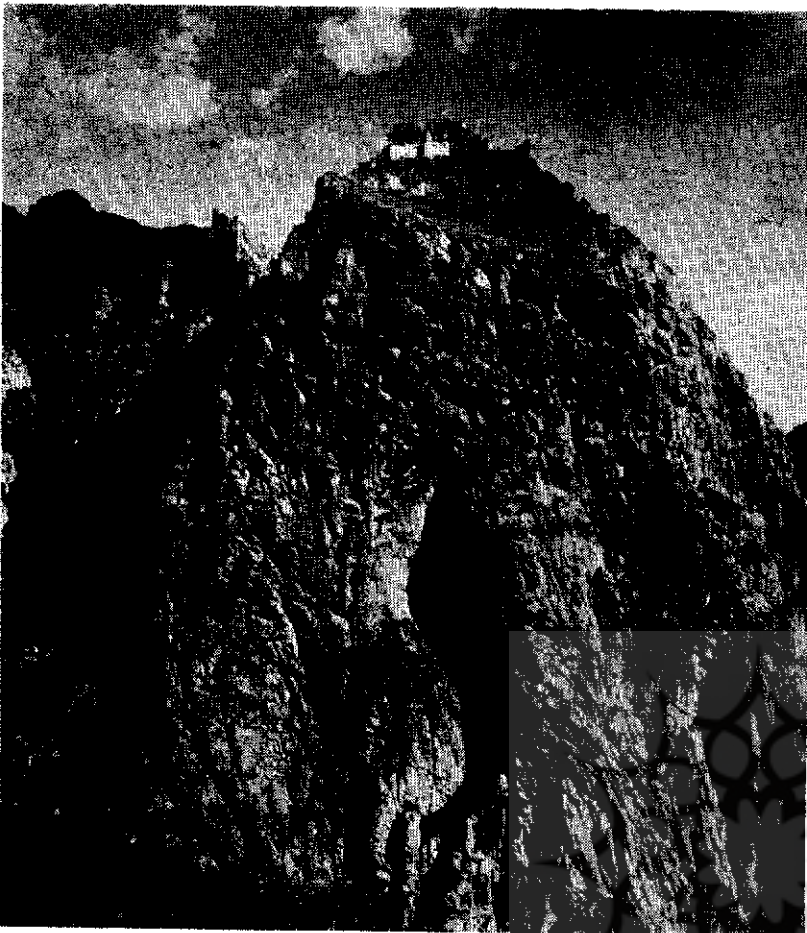
موقعیت جغرافیائی:

بنای فعلی جمهور در پنجاه کیلومتری شمال شهرستان اهر و در ارتفاعات غربی شعبه‌ای از رود بزرگ قره‌سو و در سه کیلومتری جنوب غربی کلپیر واقع است. امروزه کلپیر یکی از بخشهای معتبر شهرستان اهر است و سابق بر این اهر و کلپیر هر دو از قصبات پیشکین (مشکین شهر) بوده‌اند. در باب تومان پیشکین در نزهة القلوب چنین آمده است: «تومان پیشکین؛ در این تومان هفت شهر است، پیشکین^۱ و خیابو و انار^۲ و ارجاق و اهر و تکلفه و کلتبر^۳». رودخانه مرزی ارس تقریباً از سی کیلومتری شمال کلپیر میگردد. در شانزده کیلومتری جنوب خاوری آن کوهستان (هشتادسر) و در بخش جنوبی آن کوهستان (خرمآبورت) واقع است. قریه (کلان) و رود کلان در خاور و دهکده (برزندیق) در نوزده کیلومتری جنوب غربی کلپیر قرار دارند. بنای جمهور مرکب از قلعه و قصر است بر فراز قله کوهستانی با نام جمهور در ارتفاع بیش از ۲۳۰۰ تا ۲۶۰۰ متر از سطح دریا. اطراف این قلعه از هر طرف دره‌هائی بعمق ۴۰۰ تا ۶۰۰ متر فرا گرفته است. تنها از یکسو باین قلعه راهی باریک و در اصطلاح (بزرو) وجود دارد.

کیفیت ظاهری بنای جمهور:

قبل از اینکه بدروازه قلعه برسیم از معبری عبور میکنیم، این معبر بصورت دالانی است که از سنگهائی منظم طبیعی شکل گرفته است و فقط گنجایش عبور برای یک نفر را دارد و دو نفر بسختی از آن میتوانند بگذرند. معبر در فاصله دو یست متری دروازه قلعه و مقابل آن واقع است. ورود هر تاز وارد-

۱- مشکین شهر ۲- انار ۳- کلپیر (نزهة القلوب)- کلپیر مرکز بخشی و همچنین دهستان کلپیر از شهرستان اهر شمال اهر- انتهای جاده شوسه اهر به کلپیر واقع است. مختصات جغرافیائی آن عبارتست: طول ۳۰ درجه و ۴۷ دقیقه، عرض ۴۶ درجه و ۵ دقیقه و ۳۸ ثانیه، اختلاف ساعت با تهران ۱۷ دقیقه و ۳۲ ثانیه. آب از رودخانه کلپیر و دورشته چشمه- محصولات غلات و سردرختی و گردو و توت- شغل زراعت و گلهداری و کسب- صنایع دستی گلیم، جاجیم بافی- راه شوسه- قلعه خرابه بنام جمهور در باختر این قصبه روی تپه واقع شده است (فرهنگ جغرافیائی ایران جلد ۳ و ۴).

راست : نقشه منطقه ارسباران و موقعیت بنای جمهور یا دژ بابک خرم‌دین. چپ : نمایی کلی از قصر بابک خرم‌دین بر فراز قله جمهور از جبهه جنوبی فاصله از یک کیلومتری.

وزیر این معبر و برگرد این ستیغ، دره‌ای است با جنگلی تنگ و عمقی تا ۴۰۰ متر که بصورت تیغه و دیواره تا قعر دره ادامه دارد. در تکیه گاه‌های طبیعی این دیواره‌ها و در چهار جهت بنا، چهار برج دیده‌بانی بصورت نیمه استوانه ساخته‌اند، اینها جایگاه کوهپایه‌ها و سربازانی است که تا گردن خود استتار کرده و جنبنده‌را تا کیلومترها دورتر از فراز کتلها - دره‌ها و کوهپایه‌ها زیر نظر می‌گرفته‌اند. پس از صعود از مدخل دیگری با پلکانهایی تقریباً نامنظم عبور میکنیم؛ ابتدا به بنای قصر که دو طبقه و سه طبقه است برمیخوریم. طرفین مدخل قصر بوسیله دو ستون کاذب مشخص شده است. پس از آن تالار اصلی است که اطراف آنرا هفت اطاق فرا گرفته است، اطاقها بتالار مرکزی مربوط میشوند.

سپاهی و غیره، کوهپایه‌ها را که در دو برج طرفین دروازه موضع داشته‌اند متوجه می‌کرده است. جایگاه کوهپایه‌ها در بلندی واقع است و بنابراین بهر چیز و هر کس تسلط کامل داشته‌اند. این برجها یکی مخروطی و دیگری مدور و استوانه‌ای از سنگهای تراشیده با ملات ساروج استوار شده‌اند. باروها که از نوعی سنگ خارا ساخته شده تمام دره‌های کوهستان را بسته است.

برای نفوذ بداخل بنا بایستی حتماً از دروازه بگذریم و از کوهستان‌راهی برای ورود وجود ندارد. وسائل قلعه کوب منجنیق - آتش افکن و غیره را بدینجا راهی نبوده و نه کارگر می‌افتاده است.

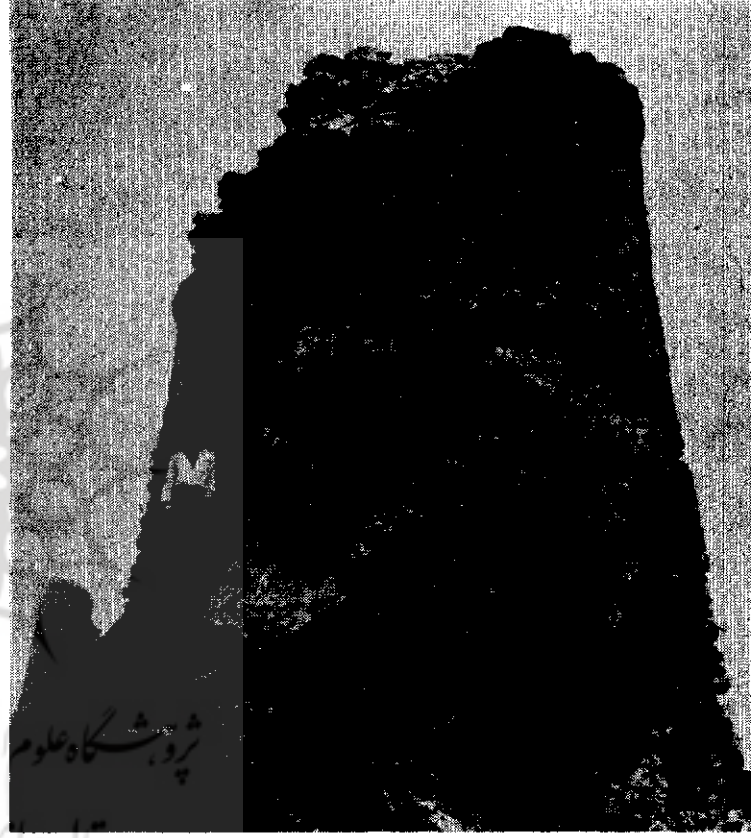
هنگامیکه بارو را پشت سر می‌گذاریم برای ورود بقصر از راهی باریک تا حدود یکصد متر ارتفاع از صخره بایستی صعود کنیم، از این راه فقط یک نفر میتواند پائین یا بالا برود

۱ - نیمه ستون که بدیوار تکیه میدهد.

کاوش در دژ بد

تدارک کاوش بمنظور کشف آثاری از این بنا و شناسائی، در اواسط مردادماه با استقرار دو چادر و سکونت ده نفر کارگر حفاری در قله‌بذ آغاز گردید، جائیکه هوایش همچون اوائل زمستان و متغیر است و وجود قلل و کوهستانهای رفیعش تله‌ایست برای گرفتاری مهی غلیظ و آبدار که از ارس و خزر برخاسته است، و بهنگامیکه مه آشکار شد بناچار بایستی آتشی افروخت و در جوار آن گرم شد.

درجهه شرقی قصر تأسیسات دیگری مرکب از اطاقها و آب‌انبارها ساخته شده‌اند. سقف آب‌انبارها، با طاق جناقی و گهواره‌ای استوار شده‌اند. درجهه شمال غربی قصر از پلکانهایی سرتاسری که اکنون ویران شده و قسمتهایی از آن بیرون از خاک است به‌بخش رفیع بنا صعود می‌کنیم که مدخل آنرا ردیف پلکانها با دو نیمه ستون مشخص میکنند، در قسمت علیای این نیمه ستونها محلی برای دیده‌بانها جایسازی شده

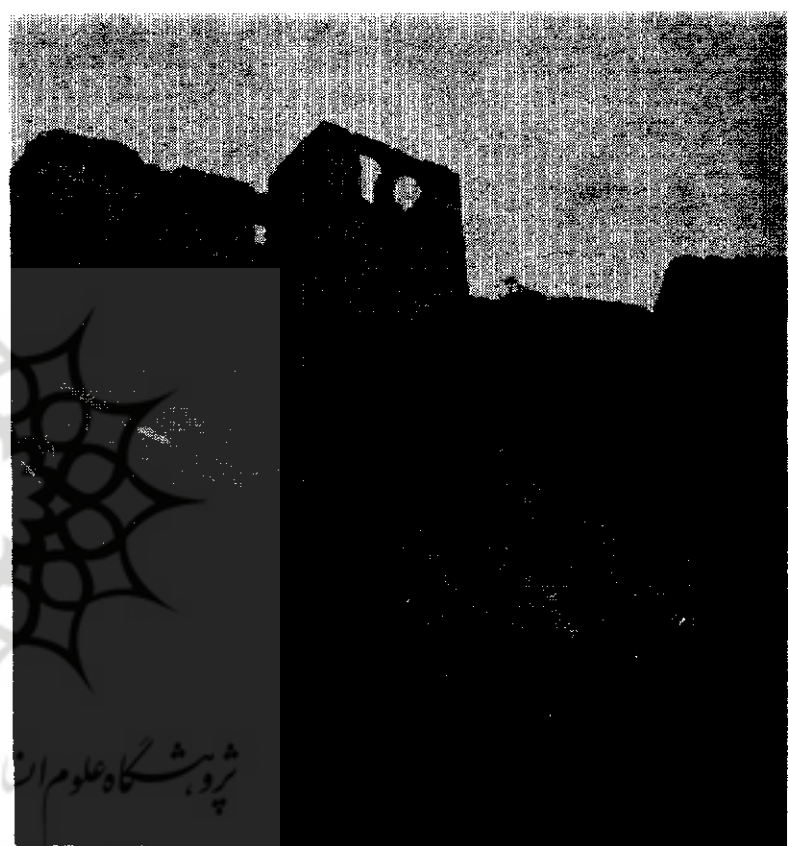
راست: برج دیده‌بانی مخروطی در نزدیک دروازه قلعه بر فراز صخره سنگی. چپ: سردر یکی از تأسیسات قصر بانمایش نیمه ستونها.

کاوش در چهار اطاق قصر که با علامت A, B, C و D مشخص میشوند انجام گردید. در اطاق C پلکانی از زیر خاک بیرون آمد که بتالار اصلی قصر کشیده شده است. در اطاق D سکوئی در مرکز اطاق تعبیه شده بود که از آن خاکبرداری گردید. تکه‌هایی از آلات و ابزار حرب آهنی که مرور دهور آنها را پوسانیده در این محل بدست آمد. وجود سفالینه‌هایی منقوش و لعاب‌خورده که از دل خاکها بیرون آمده یکدوره استقرار را تا اوائل قرن هفتم هجری نمایش میدهند. سکه‌هایی

و محدوده پس از آن که از چند بخش تشکیل شده احتمالاً جایگاه سربازان بوده که بهمه چیز و همه‌جا تسلط کامل داشته‌اند. از همینجا بوده است که بابک خرم‌دین قهرمان تاریخی ایران و یارانش بمدت بیست و چند سال عساکر عرب‌را که بقصد محاصره و کوییدن جنبش او آمده‌اند در کوهها و کتلها سرگردان کرده و باشیخونهای خود آنها را از دم تیغ گذرانده و بعزیمت و ادارشان کرده‌اند.

کشف شد که پاره‌ای از آنها بعلت سائیدگی و زنگ فراوان قابل خواندن نیست و درین اینها سکه‌هایی مربوط بانابکان آذربایجان و هزار اسپیان (قرن ششم و هفتم) هجری بدست آمد.

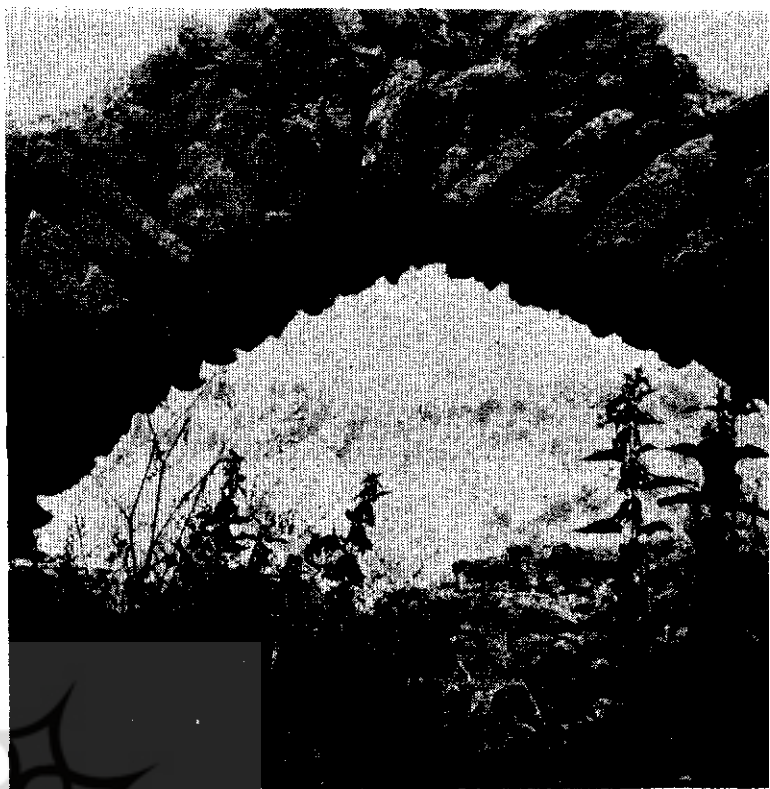
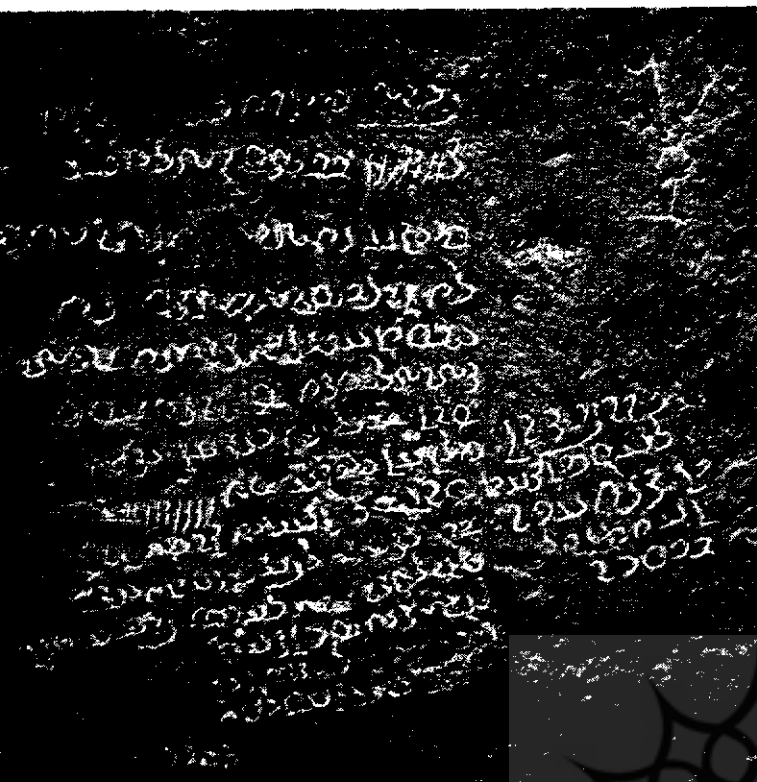
بررسی و تحقیق در کیفیت ساختمان نشان داد که بخشهای فوقانی بنا یکبار دستخوش ویرانی شده و تعمیر و ساختمان مجدد احتمالاً در قرون چهارم و پنجم هجری انجام گردیده است و ساکنان این قرون برای اولین بار در کف بندی اطاقها

راست: جبهه جنوبی - نمائی از بنای سه طبقه قصر بابک خرم‌دین مصالح از سنگ باملاط ساروج. چپ: عمارات قصر که از بالا گرفته شده است.

آجر بکار برده‌اند، چه در بنای اصلی جز سنگ مصالح دیگری بکار نرفته است و قسمتهای تعمیر شده و دوباره‌ساز کاملاً خود را نمایش میدهند.

بمنظور کشف مدارکی از قرون دوم و سوم هجری قسمتی از کف آجری اطاقهای D, C, A برداشته شد و حفاری در این قسمت ادامه داده شد. در اینجا بدتنوره‌های متعددی بر خورد شد که احتمالاً برای سربازان و بهنگام محاصره‌ها نان

راست : سقف یکی از آب انبارهای قلعه بابک - نوع طاق جناقی .
چپ : کتیبه پهلوی مکشوفه در کنار رودخانه خیاو در نزدیکی مشکین شهر.

تهیه میشده است. در جوار همین تنورها سفالینه‌های بسیار زیبایی که مربوط بقرون سوم هجری است کشف شد. این سفالینه‌ها که بشقابها و کاسه‌هایی را القاء میکنند در کنارهای لبه سوراخهایی دارند که سربازان باریسمانی بترک اسب خود می‌بسته‌اند.

با کشف این نوع سفالینه‌ها و همچنین شواهد تاریخی که از مورخان نازی و پارسی وجود دارد مسلم گردید که بنای موصوف (دژ بد) یکی از جایگاههای اصلی بابک خرم دین قهرمان ملی ودلاور آذربایجان است که در ۲۰۱ هجری بر علیه سلطه خلفای عباسی قیام کرد و جنبش دامنه‌داری بوجود آورد و بارها سپاه عظیم خلفای عباسی را شکست داد تا بالاخره عباسیان با ایجاد نفاق بین او و افشین سردار قهرمان دیگر ایران با خدعه و نیرنگ و خیانتی عظیم براو دست یافتند و در ۲۲۳ هجری او را دستگیر و در بغداد ابتدا بقطع دست و پایش پرداخته و سپس او را کشتند. معروفست بهنگامیکه یکی از دستهایش را قطع کردند خون بصورتش میمالید و در پاسخ معتصم خلیفه عباسی که علت را جویا شد، گفت صورت خود را بخون می‌آلایم تا نگویند رنگش از ترس و وحشت پرید.